

KRONIKKEN

Om tvang og trang til orlov

Af Bente Marianne Olsen

Det er valgår, og der er gået politik i en forlængelse af barsels- og forældreorloven. Venstre og Konservative vil, hvis de får regeringsmagten, udvide orloven til et år, det samme vil regeringen. De har hver deres model, såvel i forhold til finansieringen, som i selve udformningen af orloven. De øvrige partier står i kø for at være med i et forlig og sætte deres fingeraftryk på en ny orlovsordning. Men er der overhovedet et behov for at forlænge barsels- og forældreorloven, og hvilke ligestillingsmæssige aspekter må man tage i betragtning?

Hvad angår det første spørgsmål, om der er behov for mere orlov, kender vi ikke svaret. Der eksisterer ikke en nyere dansk undersøgelse, som afdækker forældrenes ønsker til orlovens længde. Vi ved, at mødrene stort set bruger al den orlov, de har ret til, mens fædrene ikke gør det. I dag er der ud over de 14 ugers barselsorlov, som er forbeholdt moren og som næsten alle mødre holder, to orlovsordninger, som både fædre og mødre kan tage. For det første forældreorloven på 10 uger, som ligger fra barnets 14. til 24. leveuge. Orloven kan deles mellem forældrene, men kun en af forældrene må være hjemme med barnet af gangen. Forældreorloven holdes af næsten alle kvinder, mens det er omkring 2-3 % af fædrene, som tager forældreorlov. Den anden er orlov til børnepasning, som alle forældre med et barn mellem 0-8 år har ret til. Begge forældre må godt have orlov samtidig, også til det samme barn. For tiden er der ca. 1.300 fædre mod 17.000 kvinder på orlov til børnepasning om året, hvilket svarer til, at ca. 7 % af orlovstagerne er en far. De fleste fædre tager orlov til et lidt større barn, og der er derfor meget få fædre på orlov til et barn under to-tre år, mens moren oftest tager orloven i forlængelse af barsels- og forældreorloven. En tredjedel af alle mødre med et barn under 6 år har

haft orlov til børnepasning. Ud over disse to orlovsordninger til begge forældre, har fædrene ret til 14 dages orlov i barnets første tre levemåneder. Det benytter 75 % af fædrene sig af. Desuden har fædrene ret til 14 dage fra barnet er 24. til 26. uger gammelt, og det benytter 20 % sig af (Andersen 1996, Olsen 2000. Arbejdsmarkedsstyrelsens orlovsstatistik).

Den nordiske orlovsforskning viser, at den længst mulige orlovsperiode bliver normen for, hvad en god mor tager, og de fleste kvinder vil derfor lægge sig tæt op af normen (Widerberg 1991. Olsen 2000). Et andet mønster er, som det ses af ovennævnte gennemgang, at de mest populære orlovsordninger blandt fædre er dem, der er øremærket til mænd fx fædreorloven og børnepasningsorloven. Sådan er det i hele Norden, jo mere orlov der øremærkes til mænd jo mere holder de (Olsen 2000). Det bliver derfor nærliggende at konkludere, at fædre ikke har brug for mere orlov, så længe de ikke benytter de rettigheder, de allerede har, mens man kan være sikker på, at en udvidelse af orlovsperioden vil blive brugt af mange mødre. Og det er da også et argument, som er blevet anvendt af mange politikere ved tidligere orlovsforhandlinger (Olsen 2000). Det er imidlertid en fejlslutning. En lang række forhold påvirker fædres og mødres trang til orlov og en del af disse forhold har en slagside, så fædre stilles svagt, når de aktivt skal vælge orloven til. Vi er nu fremme ved det andet spørgsmål om de ligestillingsmæssige konsekvenser af orlovsordningerne.

Problemet med forældreorloven og orlov til børnepasning er, at de er konsneutralt. Det betyder, at faren og moren "frit" vælger hvem, der skal på orlov. Men det har velfærdsmæssige konsekvenser, at være den, der vælger orlov. Og det har det, fordi arbejdstagere og orlovstagerne ikke behandles ens i forhold

til opnåelsen af en række velfærdsgoder. Forskellige grupper af orlovstagere på forskellige orlovsordninger går ned i løn, opnår ikke anciennitet og pension og derved mindskes deres indtægt både på kort og på langt sigt. Man kan indvende, at da det er en kortere periode, man holder orlov, så kan man vel se bort fra det, men den argumentation holder ikke overfor alle grupper af orlovstagere. Fx er der ledige kvinder, der er havnet i det forskere har kaldt orlovsfælden, hvor gentagne lange orlovsperioder har ført til, at de er blevet marginaliseret på arbejdsmarkedet. Og set i et livsforløb tæller orlovsfravær i de unge år, når man ser på fx pension og løn. Det har altså nogle økonomiske konsekvenser at være den, der tager sig af familiens børn (Olsen 1997).

En anden grund til at tale ligestilling i forhold til orlovsordningerne er argumentet om, at børn har brug for deres fædre og fædre har brug for deres børn. Det er et argument, som har spillet en afgørende betydning i Sverige, men som der lægges mindre vægt på herhjemme. Og endelig er der et dilemma i, at næsten alle kommende og nybakte fædre udtrykker en stor lyst til at opnå en tæt kontakt til deres børn (Se fx Holter og Aarseth 1993 og Bäck-Wiklund og Bergsten 1997), men konkret omsætter meget få af dem denne lyst ved at tage orlov, og det er der en række grunde til.

Den mest fremførte begrundelse for fædrenes fravalg af orlov er, at orlovsydelsen er for lav. Faren har generelt en højere indtægt end moren i de fleste familier, og moren taber derfor mindst ved at holde orlov. Dette gælder især orlov til børnepasning, hvor ydelsen udgør 60 % af dagpengemaximum. En anden begrundelse er, at ordningerne er for ufleksible, de matcher ikke mænds arbejdssituation. I debatten er der fx argumenteret for kortere orlovsperioder og for halvdagsorlov for at få flere fædre til at tage

orlov. I Sverige er der udstrakt mulighed for deltidsoordninger, men de benyttes sjældent. Det samme gælder orlov til børnepasning, hvor man nu kan udtage ned til 4 uger mod tidligere 12 ugers orlov, det har heller ikke fået flere fædre på orlov. Den tredje begrundelse, som ofte nævnes for fædres fravalg af orlov er, at arbejdspladskulturen er for gammeldags og ufleksibel i forhold til fædres familieansvar. Hvis fædre går på orlov vil de efterfølgende blive straffet med manglende lønsstigninger og forfremmelser. Arbejdspladskulturen kan også være præget af, at kollegaerne skal lave arbejdet, eller det ligger tilbage efter endt orlov, fordi der ikke stilles vikardækning under orlov. Denne begrundelse styrkes af, at mænd fra kvindefag oftere tager orlov til børnepasning end mænd fra mandefag. Disse 3 begrundelser er alle belyst i den nordiske orlovsforskning (Se fx Bekken 1996 og Olsen 2000), men de udgør kun en del af forklaringen på fædres fravalg af orlov, der er også en anden type af begrundelser for, at fædre vælger orloven fra.

Orlovsvalget fremstår oftest som en bevidst forhandling mellem faren og moren, hvor de nøgternt indbyrdes diskuterer, hvem der tjener mest, hvilke hensyn de hver især har over for arbejdsgivere og kollegaer, samt hvilke forudsætninger de som mennesker vil have for at tage sig bedst af barnet. Den nordiske forskning tyder imidlertid på, at der i de fleste familier slet ikke finder en forhandling sted, da det er underforstået, at moren tager de orlovsperioder, som familien behøver og har råd til (Bäck-Wiklund 1997). Det hænger sammen med, at faderskabet og moderskabet forstås ud fra to forskellige fortolkningsrammer af den overvejende del af befolkningen. På trods af oplosningen i de traditionelle kønsroller knyttes faderskabet til den økonomiske forsørgelse og moderskabet til om-

sorgsforsørgelsen i hvert fald i relation til børn under 3 år. Desuden udgør hjemmet som ramme for en orlovsperiode til et lille barn et feminint domæne. I min ph.d.-afhandling viser jeg, at mange fædre, på trods af at de har rettighederne til orlov, ikke vil bruge dem, fordi både fædre og mødre forbinder orlov i denne korte periode af barnets liv med noget, der er forbeholdt kvinder. Der sker en naturalisering af mødrenes forrang til at holde orlov. Det bliver kulturelt utænkeligt for begge forældre og deres omgivelser, at faren skal holde orlov til det spæde barn eller det mindre barn i stedet for mor. Det giver sig konkret udtryk i, at fædre ikke tager orlov for at være eneansvarlige for barnets pasning, sådan som mødre. De vælger primært de orlovstyper, hvor de kan være hjemme samtidig med moren. Sådan som det er tilfældet med de 14 dages fædreorlov i forbindelse med fødslen og med orlov til børnepasning, hvor fædre typisk tager orlov til et lidt større barn, der er i institution, eller tager orlov samtidig med, at moren enten selv er på orlov eller er arbejdsløs.

Jeg har lavet interviews med fædre, som havde brudt koden og taget orlov til et barn under to år, og som var eneansvarlige for dets pasning i dagtimerne (Olsen 2000). Der findes kun få hundrede fædre, som hvert år vælger det. Jeg har analyseret nogle af disse fædres beretninger om faderskabet udlevet i et feminint domæne. De få fædre på orlov fortæller indirekte noget om de mange fædre, der vælger en orlov fra. Et gennemgående tema i orlovsfædrenes beretninger var således vigtigheden af at opnå respekt for deres valg af orlov blandt andre mænd. Og det opnåede de ikke altid, de blev oftest tiet ihjel af deres kønsfæller, når de ville tale om orlov. Men respekt fra kvinder både på arbejdspladsen og i det offentlige rum fik de altid. Dette modsvarede af, at alle fædrenes koner havde ople-

vet at blive kritiseret af andre kvinder for at overlade orloven og barnet til faren. Især i mødregrupperne under sundhedsplejen mødte hustruerne et stort pres fra de andre mødre mod, at de selv skulle tage hele orloven. Man kan sige, at kvinder er kvinder værst, og mænd er mænd værst, når det gælder om at fastholde hinanden i de traditionelle forælderroller, hvor moren i en periode står for den omsorgsmæssige forsørgelse af barnet og faren for den økonomiske.

Et af de store spørgsmål i den sidste tids orlovsdebat er gået på, om man skal tvinge fædre på orlov. I sig selv er det mærkværdigt at mene, at der kun er tale om tvang, når orlov er øremærket til fædre, men ikke til mødre. Ingen vil vel i dag sige, at mødre bliver tvunget på barselsorlov i 14 uger. Imidlertid opstod sammenhængen mellem tvang og fædres orlov i den norske debat og blev lanceret af kønsforskeren Elin Kvande, som foreslog en "fedrekvote" på fire uger. En form for "mild tvang", som hun kaldte det for at få fædre på banen, når det gjaldt orlov. Kvoten blev indført (*Småbarnsforeldres rettigheter 2000*) og blev hurtigt en succes. I dag tager 75 % af de norske fædre de fire ugers orlov. Tvang eller ej, fædrenes brug af orlov begynder at ligne mødres. Argumentet for indførelsen var, at fædre ikke længere skulle behøve at argumentere for og forsvare deres ret til orlov over for sig selv, deres hustruer og arbejdsgivere. En konklusion kan altså være, at når kønnet handler bag om ryggen på os, og vi ikke af fornuft vælger orlov, er der fremtid i orlovsordninger, som er øremærket til enten faren eller moren. Argumentet er, at denne type ordninger godt nok fjerner det individuelle valg i familierne, der på landsplan ser ganske konstereotyp ud, men til gengæld ligestiller det fædre og mødre.

Venstre og Konservative lægger i deres orlovsforslag vægt på, at forældrene

selv skal have retten til at fordele orlovsperioden mellem sig, mens regeringen foreslår, at 2 uger af en samlet udvidelse på 15 uger gives til faren. I Island har man i en ny orlovsmode l gældende fra 1. januar 2000 valgt en 3-3-3 model: 3 måneder til mor, 3 til far og 3 til deling. Det havde været en model at tage udgangspunkt i, hvis orlovspolitikken skulle sikre reel ligestilling mellem forældrene både i familien og på arbejdsmarkedet. Der foreligger dog ikke nogen statistik endnu på, hvordan det så går familierne i Island. Problemet er selvfølgelig, hvis faren ikke tager sin del af orloven, og der ikke er dagpasning nok at få. Det vil stille mødrene, som de traditionelle omsorgsbærere i en ringe position. Herhjemme har regeringen lovet, at der skal være tale om et reelt valg for mødrene, om de vil holde orlov eller tilbage til lønarbejdet, idet regeringen vil garantere, at kommunerne kan tilbyde en dagpasning, når barnet er ½ år, men det har regeringen jo lovet før, uden at det lykkedes helt (Thorsen 1997:88).

Vi står i en situation, hvor vi ikke ved, om forældrene faktisk ønsker mere orlov, og hvor de foreslåede orlovsmodeller ikke sikrer reel ligestilling af forældrene. Man kan spørge sig selv, hvem en forlængelse af orloven er god for, når vi ser bort fra de politiske fjer, nogen kan opnå at få i hatten? Børnene forhåbentlig, men måske var der andre muligheder, der også kunne skabe gode vilkår for småbørn? Det kan undre, at politikerne ikke har diskuteret andre initiativer end orlov til at lette sammenhængen mellem familie- og arbejdsliv for småbørnsfamilierne, når de er i gang med at sprænge budgettet. Begge de foreslåede orlovsordninger er dyre end de nuværende. Samtidig medfører en forlængelse af orloven, at arbejdsstyrken bliver mindre i en tid, hvor regeringen har bebudet, at der skal tilføres ekstra arbejdskraft for at opretholde det

nuværende velfærdsniveau. En samlet diskussion af småbørnsfamiliernes vilkår vil derfor være på sin plads nu, hvor finanslovsforhandlingerne går i gang og den dyre beslutning skal tages. Hvad med ventelisteproblemet til dagpasning af børn? Hvad med nedsat arbejdstid til forældre med børn under 3 år? Hvad med omsorgsdage til forældre?

Litteratur

- Andersen, Dines, mfl. 1996: *Orlov – evaluering af orlovsordningerne*. SFI 96:11
- Bekkengen, Lisbeth 1996: *Mäns föräldraledighet – en kunskapsöversikt*. Arbetsrapport 96:12. Högskolan i Karlstad.
- Bäck-Wiklund, Margareta og Birgitta Bergsten 1997: *Det moderna föräldraskapet – en studie av familj och kön i förändring*. *Natur og kultur*.
- Holter, Øystein G. og Helene Aarseth 1993: *Menns livssammenheng*. Ad Notam Gyldendal.
- Olsen, Bente Marianne 2000: *Nye fædre på orlov – en analyse af de kønsmæssige aspekter ved forældreorlovsordninger*. Sociologisk Institut, KU.
- Olsen, Bente Marianne 1997: "Orlov til børnepasning – en familiepolitisk revolution?" In *Kvinder, Køn og Forskning*, (2).
- Småbarnsforeldres rettigheter 2000* udgivet af Barne- og familiedepartementet.
- Thorsen, Hanne 1997: "Pladsgaranti – men ingen garanti for indholdet. Børns dagpasning i Danmark 1960-1996." In *Kvinder, Køn og Forskning* (2).
- Widerberg, Karin. 1991: "Reforms for Women – On Male terms – The Example of the Swedish Legislation on Parental Leave." In *International Journal of the Sociology of Law*, 19 (1).